

Veel sotsiaalteaduste olemasolust Eestis

Mikko Lagerspetz (RiTo 7), Eesti Humanitaarinstituudi sotsioloogia korraline professor

Riigikogu Toimetiste 7. numbris (2003) esitasin vastulause Riigikogu liikme, Tartu Ülikooli Õigusinstituudi emeriitprofessori Ülo Vooglaiu kahele väitele, mis ta oli esitanud toimetiste 6. numbris ilmunud essees (2002). Tema väitel ei ole "meil" teooriat, millega oleksid sõnastatud "võimule tuleku, võimul olemise ja võimult taandumise metodoloogilised lähtekohad"; ta leiab ka, et Eestis ei ole iseseisvusajal tehtud *ühtki uuringut*, mille objektiks oleksid olnud "võõrdumine, võõrandumine, indolentsus, marginaalsus ja teised sotsiaalsed pinged". Mõlemad väited tundusid mulle põhjendamatuena ning tunduvad sellistena ka pärast seda, kui olen lugenud minule osutatud vastust toimetiste 8. numbris (2003). Seal esitleb professor Vooglaid päris põhjalikult oma arusaamu sotsiaalteadustest üldse ja eriti Eestis. Ka nendest üldisematest küsimustest ei saa käesolev vastus mööda minna.

Uuem kirjatöö omistas minule muu seas selliseid arvamusi, mida ma ei ole esitanud. Mina näiteks ei leia, et "võimu uurimisega tegelnud inimeste arv ja tegelemiseks kulunud aeg ei ole eriti olulised" (lk 230; siin ja edaspidi tsiteeritud professor Vooglaiu väited pärinevad eespool mainitud vastusest). Vastupidi, mina pean oluliseks toonitada, et sotsioloogia on võimuküsimustega tegelnud päris kaua – selles võib sotsioloogia klassiku Max Weberi tekstide hiljuti ilmunud tõlke najal veenduda ka eestikeelne lugeja (Weber 2002). Võimu teoreetiliste käsitluste hulk on sotsioloogilises kirjanduses üpris suur. Niisiis ei saa öelda, et puudu oleks nimelt võimu *teooriast* – pigem on väheseks (kuigi kindlasti mitte olematuks) jäänud olemasolevate teooriate rakendamine Eesti olude analüüsimisel¹. Ka ei ole ainult positiivne minu hinnang "Eesti ühiskonnateaduste kvaliteedile", ammuigi nende "osale Eesti arengus, sealhulgas õigusloomes, majanduselus ning riigi edasi- ja tagasisidestamises"; olen nagu vist kõik Eesti sotsiaalteadlased teadlik oma ja kolleegide töö ning mõjuvõimaluste piiratusest². Tegemist on ikkagi väikese teadlaste hulgaga, kelle töö on olnud aastaid ebapiisavalt rahastatud ja kes alles 1990. aastatest alates on saanud võimaluse vabaks rahvusvaheliseks teabevahetuseks.

Äärmiselt eksitav on aga väita, nagu teeb professor Vooglaid, et põhilisimad sotsiaalsed probleemid on Eestis täiesti uurimata ja ei ole olemas "tähendust omavat ja tõsiselt võetavat teaduslikku infot, mille põhjal oleks võimalik koostada prognoose või teha järeldusi senise poliitika kohta" (lk 227). Tegelikult on uuritud kõiki tema mainitud eluvaldkondi ja avaldatud nende uurimuste tulemusi. Ka on Eesti sotsiaalteaduste üldine tase ja rahvusvaheline läbilöögivõime viimase poole tosina aasta jooksul selgesti tõusnud. Kui ma olen õigesti aru saanud, eitab professor Vooglaid professionaalse sotsiaalteaduse olemasolu Eestis üldse. Loodan, et ma siinkohal eksin, sest selline väide oleks väär ja destrukttiivne. See justkui õigustaks seda, et olemasoleva uurimusteabega poliitilisel otsustamisel ei arvestata, et ebameeldiva teabe edastaja tembeldatakse poliitiliste vastasparteide emissariiks, või seda, et uurimusteabele põhinevad, eri poliitikavaldkondade juba ette valmistatud arengukavad jäetakse muude eesmärkide huvides teostamata. Ometi on sotsiaalteadlased just niisuguste suunitluste pärast viimasel ajal muret tundnud, ja mitte ainult nemad.

Mitte küll rangelt võttes sõltumatuid, pealegi väljastpoolt tellitud hinnanguid Eesti sotsiaalteaduslike uurimisasutuste tööle on hiljuti antud Eesti Kõrghariduse Akrediteerimiskeskuse korraldatud teadusevalvatsioonide käigus³. Rahvusvahelise koosseisuga ekspertkomisjonid leidsid uurimisasutuste töös palju rahuldavat ja head, isegi suurepärast. Märgitakse ka probleeme – alarahastatust, personali vähesust, vaatenurkade kitsust ja teoreetilist ühekülgsust, noorte teadlaste vähest juurdekasvu. Muidugi jäävad niisugused raportid pealiskaudseks, aga nendes toodud hinnangud on siiski konkreetsed ja põhjendatud, osutades nimega mainitud asutuste, uurimusprojektide ja publikatsioonide kordaminekutele või puudujääkidele. Kes leiab, et on ebaõiglaselt arvustada saanud, saab esitada vastulause; kes aga arvab, et komisjonide hinnangud ei ole piisavalt kriitilised, saab oma arvamust põhjendada konkreetsetele näidetele viidates.

Professor Vooglaid sellise konkreetsuse tasemel ei argumenteeriks. Ta küsib retooriliselt, "kas Eesti ühiskonnateadlastel on õnnestunud avastada, miks on Eesti enesetappude, prostitutsiooni, alkoholismi, tahtliku tapmise jmt näitaja poolest maailmas kõrgel kohal", – ja eeldab ilmselt eitavat vastust (lk 230). Ta ei asu selgitama, milliseid puudusi näeb ta näiteks enesetappude kohta tehtud uuringutes ja neis pakutud seletustes (nt Värnik 2002 jt sama uurimusrühma tööd). Selle asemel pakub ta mõõdupuuks iseenda koostatud, suhteliselt spetsiifilisi ja suvalisi teaduslikkuse kriteeriume, mida Eestis tehtud sotsiaaluuringud tema hinnangul täita ei suuda. Professor Vooglaid leiab, et tema kriteeriumidele vastava sotsioloogilise uuringu korraldamine läheks maksma vähemalt kolm miljonit krooni ning nõuaks 60–70 inimese koostööd. (Kahjuks saavad aga sotsiaalteadused näiteks 2004. aastal Eesti Teadusfondilt kokku umbes 8 miljonit krooni, mis jaguneb ligikaudu 70 teadusprojekti vahel. Sotsioloogia valdkonda kuulub neist 16 projekti.) Teadusuuringu all peab ta silmas uuringut, mis on tingimata "funktsionaalseid ja kausaalseid seoseid–sõltuvusi avastav", mitte kirjeldav; mis käsitleb oma uurimisainet teatavate kirjutises spetsiifiliselt loetletud mõistete abil (mis näivad olevat pärit 1950.–1960. aastatel tekkinud süsteemiteooriast) ning mis sisaldab normatiivseid hinnanguid, soovitusi ja poliitilisi tegevuskavasid. Ta ei eksi, kui arvab, et meie arusaamad teaduslikkuse kriteeriumide osas erinevad.

Ma ei näe põhjust, miks ei võiks uusi teadmisi loov või vanu teadmisi uuest küljest näitav sotsiaalse nähtuse kirjeldus olla teaduslik, ilma et selles oleks eesmärgiks seatud kausaalsete seletuste andmist. Enamasti on ju ühiskondlike nähtuste vahelised suhted ühesuunalistest kausaalsetest suhetest keerulisemad; tegemist on pigem paljude nähtuste vastastikuste mõjudega või nende koostoimega. Ajalooliselt kordumatu sündmuse, nagu näiteks 1990.–2000. aastate Eesti majandusarengu analüüsi puhul ongi nimelt tegemist selle *teoreetiliselt struktureeritud kirjeldusega*, mitte niivõrd kausaalse "seletusega". Ma ei leia ka, et igasugune uurimisaines nõuaks käsitlemist "nii protsessina kui ka asja või nähtusena", "metasüsteemi, subsüsteemide, eri regulatsiooni- ja juhtimistasandite" jne tasemel. Vaatluse tasand ja perspektiiv olenevad ju uurimusküsimustest, millele uuritavast ainesest vastuseid otsitakse; süsteemiteooria on tänapäeval siiski ainult üks paljude sotsiaalteadustes harrastatavate teooriate hulgas. Vastupidi professor Vooglaiu arusaamale ei sisalda sotsiaalteaduslikud uurimused enamasti poliitilisi tegevussuovitusi; selliseid andes pole uuringu autor mitte enam teadlase, vaid poliitilise konsultandi rollis. Siiski on vajalik eristada teaduslikku uurimust ja ekspertide–konsultantide rühma koostatud poliitilist

tegevuskava. Paljude uuringute rakenduslik potentsiaal võib tegelikult selguda aastate pärast, kui algselt vähetähtsana tundunud probleemivaldkond ühel või teisel põhjusel aktuaalseks saab.

Ma peangi Eesti sotsiaalteaduste põhiprobleemiks nimelt *liiga suurt* – mitte *liiga vähest* – lähtumist poliitiliste tegevuskavade koostajate vajadustest. Kui "süsteemide" keeles rääkida, võiksin öelda, et süsteemi eneserefleksiooni võime on piiratud,⁴ millest on tingitud vajadus tekitada selle sees suhteliselt autonoomne sfäär, kus reflekteerimine saaks aset leida (Luhmann 2001, eriti 145, 149). Seega oleks iseseisva, poliitilistest otsustajatest sõltumatu sotsiaalteaduse areng oluline mitte ainult teaduse ja teadlaste endi, vaid ka poliitiliste otsustajate jaoks. See tähendaks näiteks uurimusprogrammide koostamist teaduslikest teooriatest, mitte poliitika hetkevajadustest lähtudes. Selle esmane eeldus on sotsiaalteaduslike teooriate põhjalik tundmine, mis on kasvanud eriti Eesti noorema teadlaskonna hulgas, kuigi selle olulisust näiteks ülikoolide õppekavade koostajad vist täiel määral veel ei tunneta. See ei ole muidugi piisav eeldus, peale selle oleks vaja hulganisti muutusi nii uuringute institutsionaalse korralduse, rahastamispraktika jms kui ka teadlaste ja rahastajate hoiakute osas.

Täna Riigikogu Toimetisi võimaluse eest vahetada mõtteid sotsiaalteaduste olemuse ja hetkeseisu üle, ning järgnevat püüan oma osa selles diskussioonis lõpetada ja kokku võtta. Enamikust teadusuuringutest tõepoolest ei "kasva välja teavet uuenduslike programmide süsteemi rajamiseks"; igal juhul ei ole selliste tegevuskavade väljapakumine teadlaste ülesanne. Sellega saavad loodetavasti hakkama poliitikud ja riigiametnikud; nende iseenesestmõistetav kohus on aga luua endale ülevaade vastavat valdkonda puudutavatest teadusuuringutest, vajaduse korral tellida lisauuringuid ning kogu uurimusteavet kavade koostamisel arvesse võtta. Probleem ei ole "tõsiselt võetavuses", vaid *tõsiselt võtmises*. Eestis on vajalikke uurimustulemusi, samuti inimesi, kes suudavad uut uurimusteavet toota. Mõlemaid on siiski liiga vähe. Kindlasti on palju, mida kritiseerida, aga siinkohal lähevad minu ja professor Vooglaiu arusaamad lahku nii teadusest kui ka sellest, mis on kriitika. Kui poliitikud ja ametnikud aga jäävadki uskuma väidet, et "tõsiselt võetavat" sotsiaalteaduslikku teavet Eestis ei ole, jäävad teadusuuringutega arvestavad poliitilised tegevuskavad edaspidi ilmselt kirjutamata. Loodan tulevikult siiski paremat.

Märkused

1 Seetõttu ei ole ma kindel, kas on vaja välja anda "raamatukest" "võimu käsitlemise teooria, metodoloogia, meetodika ja praktika kohta" (lk 230); samal ajal pean väga kahetsusväärseks seda, et valitsus on loobunud "Eesti inimarengu aruande" väljaandmise toetamisest. See 1995. aastal alustatud aastaraamatute sari on seni olnud üpris oluline sotsiaalteaduslike uuringute üldsusele tutvustaja.

2 Kitsamalt sotsioloogia kohta käivaid hinnanguid olen esile toonud nt artiklis "Estonian Sociology of the 1990s" (Lagerspetz, Pettai 2003). Omapoolse vaate on esitanud professor Mikk Titma (Titma 2002); vt ka minu kommentaari tema artiklile (Lagerspetz 2002). Need kirjutised ning nende sarnased mõttevahetused Eesti politoloogia ja majandusteaduse

hetkeseisu kohta on kättesaadavad võrguaadressil www.cee-socialscience.net/reports/handbook/index.html.

3 www.ekak.archimedes.ee/eval

4 La Rochefoucauld´ keeles: Il est plus aisé d´être sage pour les autres, que de l´être pour soi-même

Kasutatud Kirjandus

Lagerspetz, M. (2002). The 1990s in Estonian Sociology: Developing a Tradition or Preparing for a Paradigm Shift? Review of the article by Mikk Titma: "Estonia". – www.cee-socialscience.net/reports/handbook/sociology/estonia/review.html

Lagerspetz, M., Pettai, I. (2003). Estonian Sociology of the 1990s: In Search of an Identity. – M. F. Keen, J. Mucha (eds). Sociology in Central and Eastern Europe. Transformation at the Dawn of a New Millennium. Westport, Conn.; London: Praeger, pp 61–72.

Luhmann, N. (2001). Autopoiesis als soziologischer Begriff. – N. Luhmann. Aufsätze und Reden. Hrsg O. Jahraus. Stuttgart: Reclam, S 137–158.

Titma, M. (2002). Estonia. – M. Kaase, V. Sparschuh, A. Wenninger (eds). Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989–2001). Berlin, Budapest: Social Science Information Centre, Collegium Budapest, pp 425–436. Kättesaadav ka: www.cee-socialscience.net/reports/handbook/sociology/estonia/preview.html

Weber, M. (2002). Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tõlk H. Käärrik ja J. Isotamm. Tallinn: Vagabund.

Vooglaid, Ü. (2003). Vastuseks Mikko Lagerspetzile. – Riigikogu Toimetised 8, 2003, lk 227–230.

Värnik, A. (2002). Suitsiidi sotsiaalsed ja ealised riskid ning (enese)abi võimalused. – R. Vetik (toim). Eesti inimarengu aruanne 2002. Tallinn: TPÜ RASI, lk 40–44.